

Олег БОЛЮК

ДЕРЕВ'ЯНЕ ОБЛАДНАННЯ ЛІТУРГІЙНО-БОГОСЛУЖБОВИХ ПРОСТОРІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ (ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ)

У статті розглядається типологія дерев'яних предметів, якими обладнують частини церковного інтер'єру, і які задіяні у літургії і требних обрядах. Звертається увага на церковні вироби, що містять формально-пластичний і орнаментально-різьблений декор, колір та позолоту площин.

Ключові слова: архітектура, церква, інтер'єр, облаштування, дерево, мистецтво, декор.

© О. БОЛЮК, 2012

У своєму викладі зупинимось на типології рухомо-нерухомих (напіврухомих) та рухомих (мобільних) дерев'яних предметів церковного інтер'єру, однак лише тих, що стосуються просторів (частин приміщення), найактивніше пов'язаних з літургією і Таїнствами християнської традиції. Наша стаття є продовженням викладу загальної схеми типології богослужбових й церковних предметів і нерухомих конструкцій інтер'єру, вже опублікованих у часописі раніше [10]. Обґрунтованою була й актуальність вивчення системи дерев'яного обладнання української церкви.

Типологію ми розробляли на основі канонічних конструкцій облаштування. У статті залучені також наявні у церковному інтер'єрі предмети, які пристосовані до функцій того чи іншого обладнання і не є властивими для храму.

Окремі частини приміщення церкви задіяні у літургійних відправах, або використовуються для потреб вірних згідно з прийнятими церковними обрядовими діями, інші — призначені для зберігання речей. Тому інтер'єр церкви можна умовно поділити на **простір літургії Євхаристії, простір літургії Слова; простір Таїнства Сповіді та покути; інколи простір Таїнства Хрещення та освячення**, який часто збігається з попередніми зонами; **заупокійно-поховального обряду; світло** (радіше локалізація джерела світла, аніж простір); **адораційно-меморіальний простір** (в інтер'єрі церкви, у криптах та поза межами будівлі); **процесійні інсигнії** (окремі предмети, що використовують у богослужбах) та **відзнаки (інсигнії) влади** (також з освітлювальних приладів дикирій та трикирій); **місткості (місця) для офіри («каси»)** і завершують перелік **музично-сигнальні інструменти і церковні меблі**, які розташовані не лише в основних частинах будівлі, а й в додаткових.

Простір літургії Євхаристії збігається з абрисами святилища і поширюється на передіконостасну солею, на яку виходять із пресвітеріума священнослужитель зі Святими Дарами на Малому й Великому Вході та диякон зі свічкою. Отож до означеного поля церковного обладнання належать: **головний престол (з ківорієм), дарохранильний кивот, проскомидійник, горне сідалище, запрестольна (храмова) ікона, нап্রেстьольний хрест, благословенний (цілувальний, ручний) хрест, рипіда (флабелум)**. Кожен з цих предметів має особливу функцію, відповідно — специфічну тектоніку.

Загалом **головний престол** буває у вигляді чотирикутного стола або ускладненої тектоніки — з ківорієм над ним.

Головний престол із закритими боками, причому останні — не завше вертикальні, а розширені вгорі, конструктивно нагадує геометричну *призму*. Бічні площини призмовидного вівтаря в окремих випадках по кутах мають виступи, що нагадують фасадні ризаліти. Конструкцію з таким пластичним трактуванням варто виокремити у типологічну відміну *престолу з «ризалітами»*. Інколи кутові виступи слугують базисом паракітоній (опор) ківорія.

Престол може мати фігурні опукло-увігнуті боки. Такий самий S-видний абрис є на антипендіумі. Тому останню відміну головного жертovníка обумовлено як *престол із силуетно-криволінійними боками*.

У просторах святилищах архітектоніку престолу може доповнювати надбудова — ківорій. Верхню частину останнього найчастіше виготовляють *куполовидної (напівсферичної) форми*, однак трапляються також із прямокутною основою та з ледь опуклим верхом або *пірамідальним (наметовим)* накриттям.

Різне комбінування престолу із ківорієм розширює його типологію на основі тектонічних особливостей балдахіна, який буває у вигляді *продовження надбудови* головного жертovníка: колони опираються на престол. Інший буває з *окремим піднебесним*, тоді його опори-паракітонії конструктивно не з'єднані до престолу або ківорій звисає на ланцюгах над ним у вигляді *сіні-ікони* (Табл. 1) [8].

Дарохранильний кивот (табернакулум), який займає центральне місце на престолі, є акцентом головної осі храму. Атрибутика основного символіко-догматичного вчення християн візуально виражена у різних формах цієї конструкції. Відповідно до силуетно-тектонічних особливостей кивоту, відомі кілька його типологічних підгруп. Найпоширенішою з них є макет храму, прототипом якого був Храм Соломона. Кивот є: у вигляді *церкви (каплички)*; ротондального *єрусалима (сіона)*; нішовидної *едикули*.

Відмінними від храмовидної місткості для Святих Дарів є кивоти у вигляді *дворярусної вежі (дзвіниці)*, що належать до іншої типологічної підгрупи. Конструкція, яка нагадує *скриню*, формою є похідною, очевидно, від саркофаговидного вмістилища для мощей в ранньохристиянський період, або ще раніше, в старозавітні часи, — Ковчеза Завіту, то-

Таблиця 1. Обладнання літургійно-богослужбових просторів типологічна група:

[за призначенням]

престол головний

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності): нерухомий (стаціонарний)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за силуетно-тектонічними ознаками]

вівтарний стіл

ТИП: **призмовидний**

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

з прямими боками

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

з силуетно-криволінійними боками

ТИП: **призмовидний з «ризалітами»**

ТИП: **з силуетно-криволінійними боками**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за силуетно-тектонічними ознаками]

вівтарний стіл з ківорієм

ТИП: **з надбудовою-балдахіном**

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

куполовидний (напівсферичний)

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: **опуклий**

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

пірамідальний (наметовий)

ТИП: **з окремими стовпами-паракітонією**

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

куполовидний (напівсферичний)

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: **опуклий**

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

пірамідальний (наметовий)

ТИП: **сіль-ікона**

тожна власне *ковчезу (а-арону)* із колінопреклоненими ангелами. В окремих випадках дарохранильний кивот уподібнений *гробниці (гробу Господнього)* чи скриньці для зберігання цінних документів, печатей (*кустодії*).

Досить поширеною дарохранильницею є невелика *шафка*. Відомі кілька її типів: *шафка, увінчана хрестом; з Книгою зі сімома печатями та Агнецем; з виноградом; з клеймами-іконками*, у яких зображено Пристоячих.

Рідкісними стали кивоти, які, окрім шафки, мають *базис (постамент)* одного рівня чи ступінчастий, який призначений для встановлення на ньому семи окремих свічників (двох або шести свічників та Розп'яття посередині), що передувало цільному семисвічнику позаду престолу (Табл. 2).

Проскомідійник (стіл приношення, жертovníк) має кілька відмінних тектонічних особливостей,

Таблиця 2. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА: [за призначенням]
кивот дарохранильний (табернакулум)
[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]
[за ознаками можливості переміщення (мобільності):
нерухомий (стаціонарний)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:
[за силуетно-тектонічними ознаками]
храм

ТИП: церква (каплиця)

ТИП: єрусалим (сіон)

ТИП: едікула

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:
[за силуетно-тектонічними ознаками]
вежа (дзвіниця)

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:
[за силуетно-тектонічними ознаками]
скриня

ТИП: ковчег (а-арон)

ТИП: гробниця (гріб Господній)

ТИП: кустодія

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:
[за силуетно-тектонічними ознаками]
шафка

ТИП: з базисом

ТИП: з хрестом

ТИП: з Книгою та Агнцем

ТИП: з виноградом

ТИП: з клеймами-іконами

завдяки яким визначаються його типи [11; 12; 15; 16; 18]. У мурованих церквах інколи жертovníк вмонтований у спеціально для нього вимурувану нішу, або ним є власне ніша, котра може бути відкритою для огляду чи зачиняється на дверцята. Всередині такої виймки, окрім встановленої тут ікони з кіотом або Розп'яття, інколи є лише священний євхаристійний посуд (оздоблені дерев'яні предмети відсутні) [8].

Художньо вартісними, водночас давніми за походженням, трапляються жертovníки із ретабулумом — своєрідною надбудовою над столом з краю стільниці у вигляді кіота [2; 4]¹. Посередині нього

¹ Такими конструкціями диспонує, наприклад, святилища закарпатських церков сс. Верб'яж, Латірка, з іконами на стіні — Тишів, Ялове, Задільське, проте проскомидійники з ретабулумом у церквах Галичини зустрічаються частіше, аніж на Закарпатті (жертovníки 2004 р. церкви влмч. Дмитрія 1921 р. с. Букова Старосамбірського р-ну; кінця 1980-х рр. церкви Покрови Богородиці 1939 р. с. Нижнє (Болозів Долішній, Болозов, Болозва) Самбірського р-ну; 1860-ті рр. (?) церкви св. Івана Богосло-

переважно зображено сюжет «Молитва в Гетсиманському саду» («Молитва про Чашу»), інколи — «Христос — Виноградна лоза» («Христос-виноградар»). У церквах Закарпаття можна побачити на дверцятах намальованих «Святителів Церкви», а на цоколі конструкції — «Жертвоприношення Авраама». Спорадично поширеним типом проскомидійників є *шафка-креденс*, яка стоїть біля стіни або прикріплена до неї на відповідній висоті, зручній для користування ним [3]².

У храмах Рівненського Полісся найчастіше використовують для центральної композиції проскомидійника ікони «Євхаристія» та «Молитва в Гетсиманському саду», що становить одне ціле з нею (*цільною конструкцією*), тобто ікона є ретабулумом, або вона кріплена окремо до стіни (*настінна частина*). Такі конструкції можуть бути наближені габаритами до за-престольного вівтаря складної тектоніки, у чому вбачаються латинські впливи [6]³. Також відомі приклади церков, зведені переважно в останнє століття, у яких зображено вказані сюжети кола Проскомидії відразу на стіні апсиди, що є відголоском давньоруського іконографічного репертуару центральної конхи.

У церкві Перенесення мощей св. Миколая 1917 р. с. Ставок Костопільського р-ну на проскомидійнику зафіксовано невелике саркофаговидне накриття на потир та дискос. Така дерев'яна, засклена з боків конструкція, нагадує гробівець плащаниці, подібна до цілком скляних накриттів, є досить пізнім пристосуванням для зберігання євхаристійного посуду, й, можна гадати, що з'явилась на цих теренах в останні десятиліття. Під час мистецтвознавчих експедицій у Галичині, Буковині, Закарпатті подібних накриттів такої типологічної підгрупи не виявлено.

Іншими типами рухомого стола приношення для покладення Святих Дарів, є тришухлядний *комод*

ва 1864 року с. Береги; Зіслання Святого Духа (інший празник — Покрови Пречистої Богородиці), 1671 р. та Покрови Пресвятої Богородиці, 1999 р. с. Викоти; Покрови Пресвятої Богородиці, 1909 р. с. Садковичі, усі п'ять об'єктів — у Самбірському р-ні).

² Наприклад, жертovníк церкви Арх. Михаїла с. Яблунця Путильського р-ну.

³ Церкви Покрови Богородиці (св. влмч. Варвари) 1889–1891 рр. с. Мала Любаша, Преображення Господнього 1776 р. с. Жалин Костопільського р-ну; св. Миколая Чудотворця (св. влмч. Параскеви) 1845 р. смт. Березне.

Таблиця 3. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

проскомидійник

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):
нерухомий (стаціонарний)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за силуетно-тектонічними ознаками]

нішовидна (ніша), аркосолій

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за силуетно-тектонічними ознаками]

шафка[за ознаками можливості переміщення (мобільності): ру-
хомий]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

меблі

[за силуетно-тектонічними ознаками]

ТИП: **стіл (столік)**ТИП: **тумба**ТИП: **комод**ТИП: **шафа**ТИП: **стіл (тумба) з ретабулумом**

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

цільна конструкція

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

ретабулум стіни апсиди

або *тумба* [1]⁴. Однак, найчастіше трапляється про-
скомидійник у вигляді звичайного *стола*, невелико-
го *столика*. У поодиноких випадках незвичним про-
скомидійником є виплетений з лози, очевидно, на-
родними майстрами, *столік*.

Наявність у святині замість *стола* приношення
серванта із меблевого гарнітуру промислового вироб-
ництва 1970—1980-х рр. свідчить про неможливість
парафії або нехтування громадою пошуком гармоній-
ного поєднання такого предмета із рештою обстави хра-
му. На підставі подібності *серванта* до функціонально-
тектонічних ознак *креденса* чи, раніше, — *шафи*, вар-
то його віднести до типу *шафи* (Табл. 3).

Горне сідалище (кафедра) буває на рівні типо-
логічних підгруп у вигляді *трону на підвищенні* чи
наземним. Типом такого *сідалища* є аналогічний
предмет із *балдахіном*, який кріпиться до напліч-
ника, або відмінної тектоніки — у вигляді *вівтаря*.
Найскладнішою конструкцією такого облаштуван-
ня є *стаціонарне сидіння*, вбудоване у *вівтарну стін-*

⁴ Церква Арх. Михаїла 1909 р. с. Яворів Турківського
р-ну Львівської обл.

Таблиця 4. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

горне місце (сідалище, кафедра)

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення (мобільнос-
ті):

нерухомий (стаціонарний)]

[за силуетно-тектонічними ознаками]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **трон з супеданеумом**ТИП: **трон з балдахіном**ТИП: **трон з вівтарем**ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **трон наземний**ТИП: **трон з балдахіном**ТИП: **трон з вівтарем**[за ознаками можливості переміщення (мобільності):
рухомий]ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **меблі для сидіння**ТИП: **фотель**ТИП: **крісло**ТИП: **стілець**ТИП: **ослінчик**

ку із запрестольною іконою (іконами) над ним.
Прості *столярні* вироби, типологічної підгрупи ме-
блів для сидіння — *крісло*, *стілець*, *ослін* могли
раніше належати до меблевих наборів для жител,
тому вони умовно належать до типологічної групи
горного *сідалища*. Найчастіше вони трапляються у
сільських церквах. Сидінням для єпископа інколи
служують *фотелі*, які збереглися від гарнітурів пан-
ських маєтків (Табл. 4).

Дерев'яний декор **запрестольної (храмової) іко-
ни** може локалізуватись лише у вигляді різьби чи лише
профілювання на *рамі* або становити тектонічно склад-
ніший *настінний вівтар*. На ньому є тільки одна іко-
на чи кілька — *поліптих*: *диптих*, *триптих* і власне *по-
ліптих*, що кріплені до стіни пресвітеріума, або з пре-
деллою як *наземний вівтар-ретабулум* та з об'ємно
чи рельєфно різьбленим *антуражем*. Окремі *габарит-
ні* конструкції *престінного вівтаря* церков *східного об-
ряду* диспонують іконами, що можуть, завдяки спе-
ціальному механізмові, замінювати одна одну. Хра-
мова ікона часто поєднувана із *горним сідалищем* в
один архітектонічний ансамбль (Табл. 5).

**Запрестольний, напрестольний, благословен-
ний (цілувальний, ручний) хрести** (лат. crucifixus),
що загалом називають **богослужбовими (літургій-
ними)**, доцільно розрізняти, згідно з твердженням

Таблиця 5. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

запрестольна (храмова) ікона

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):

нерухомий (стаціонарний)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за силуетно-тектонічними ознаками]

ікона з рамою

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за силуетно-тектонічними ознаками]

вівтар

ТИП: настінний ретабулум

ТИП: наземний ретабулум

[за ознаками можливості переміщення

(мобільності):

рухомо-нерухомий]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за силуетно-тектонічними ознаками]

вівтар

ТИП: наземний ретабулум

зі змінною іконою

М. Станкевича, за чотирма параметрами визначення твору [18, с. 247—268]. Опіраючись на поданий у монографії вченого підхід, що стосується літургійних хрестів, варто перелічити їх параметри.

Усі хрести споріднюються за хрестографемою. Ручні хрести за формою (абрисом) розрізняють у дев'яти типах: *чотирикінцевий* (грецький та римський), *шестикінцевий*, *семикінцевий* (з рівними крайніми поперечками та подовженою середньою), *восьмикінцевий* з похилим супеданеумом, *трійчастий*, *антропоморфний* і *свастика*. На нашу думку, до цього переліку варто додати ще один тип — *хрест із сяйвом-глюрією* (славою), що побутував на Буковинській Гуцульщині (Табл. 6).

Техніка їх декорування враховує шість технологічних відмін — різьблення (плоске, рельєфне, ажурне); розпис та позолота; інкрустація; оправлення коштовним металом. Іконографічний репертуар ручних хрестів різноманітніший, аніж інших типологічних груп літургійних хрестів. Завдяки цьому розрізняють твори без фігурної символіки; Розп'яття з символами й знаряддями тортур Христа; Розп'яттям і Богородицею; хрести, на площині яких зображено 4—8 іконографічних тем; та останній — містить складний іконографічний репертуар.

Таблиця 6. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

запрестольний хрест

літургійної типологічної групи церковно-обрядової відміни

роду сакрального мистецтва — **хрест**

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення

(мобільності):

рухомо-нерухомий]

[за хрестографемою]

ТИП: **чотирикінцевий**

(**грецький та римський**)

ТИП: **шестикінцевий**

ТИП: **семикінцевий**

ТИП: **восьмикінцевий**

ТИП: **трійчастий**

ТИП: **антропоморфний**

ТИП: **свастика**

ТИП: **хрест із сяйвом**

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

напрестольний хрест

літургійної типологічної групи церковно-обрядової відміни

роду сакрального мистецтва — **хрест**

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення

(мобільності):

рухомо-нерухомий]

[за хрестографемою]

ТИП: **чотирикінцевий** (**грецький та римський**)

ТИП: **шестикінцевий**

ТИП: **семикінцевий**

ТИП: **восьмикінцевий**

ТИП: **трійчастий**

ТИП: **антропоморфний**

ТИП: **свастика**

ТИП: **хрест із сяйвом**

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

благословенний (цілувальний, ручний) хрест

літургійної типологічної групи церковно-обрядової відміни

роду сакрального мистецтва — **хрест**

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення

(мобільності): рухомий]

[за хрестографемою]

ТИП: **чотирикінцевий** (**грецький та римський**)

ТИП: **шестикінцевий**

ТИП: **семикінцевий**

ТИП: **восьмикінцевий**

ТИП: **трійчастий**

ТИП: **антропоморфний**

ТИП: **свастика**

ТИП: **хрест із сяйвом**

Одним із важливих аспектів мистецтвознавчого аналізу твору й, водночас, критерієм типології літургійних хрестів є стилістика виконання. М. Станкевич пропонує розрізняти твори за трьома пластами: народний (примітив), що помітний в спрощеній техніці й трактуванні зображень; напівпрофесійний або міський, визначається вправністю та симбіозом впливів ремісництва; нарешті, останній, — професійний (монастирський) вирізняється високою майстерністю виконання різьблення [18, с. 247—248]. Вважаємо, що таку градацію можна застосовувати й до інших виробів сницарства та столярного ремесла.

Також слушною є думка М. Станкевича, що «напрестольні хрести як окрема типологічна група мають певну дотичність до ручних через їх збільшення і додавання підставки [18, с. 273]. Проте напрестольний хрест інколи диспонує складнішими формами, застосуванням вишуканої техніки — ажурного різьблення, аніж у ручних хрестах. Це, очевидно, пов'язано із їх стаціонарністю й спорадичним вжитком, через що їх виготовляють делікатнішими за благословенні хрести. Тому, хоча їх схема аналогічна до ручних хрестів, конфігурація часто ускладнена не лише на основних елементах, а й додатковим оздобленням, прикріпленням до них завдяки виїмкам та шкантам.

Рипіди (флабелуми), які використовують в архієрейській богослужбі, частіше виготовляють металевими, рідше — дерев'яними, тому останні у церквах трапляються в поодиноких випадках. Віяла, навершья яких увінчані зображеннями серафимів, становлять окрему типологічну підгрупу, на відміну від рипід з геометризованими силуетами. Канонічне зображення небесних істот із крильми, які оточують їх лик, спричинило типологічну градацію його трактування: власне *серфима-трійці*, *серафима-трійці з іконкою* (шість крил оточують іконку замість лика), *серафима-багатосвічника*. Такі рипіди свідчать про певне єднання двох різно-рідних предметів облаштування храму — віяла та трисвічника. Оскільки чаші чи виїмки для свічок є насамперед утилітарним елементом і, здавалося б, цей предмет повинен належати простору Світла, усе ж, долучаємо до типології флабелума. Визначення зумовлене з розташуванням рипід — по боках престолу. Типологічні підгрупи віял розподіляються за силуетами завершень: *геометричні (круг, ромб)* та *астральні (зоря)*. Вважаємо, що такі

Таблиця 7. Обладнання літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

рипіда (флабелум, віяло)

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):

рухомо-нерухомий (відносно рухомий)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: [за силуетно-тектонічними ознаками]

з навершшям-серафимом

ТИП: **серафим-трійця**

ТИП: **серафим-трійця з іконкою**

ТИП: **серафим-багатосвічник**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: [за силуетно-тектонічними ознаками]

з геометричним навершшям

ТИП: **круг**

ТИП: **ромб**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: [за силуетно-тектонічними ознаками]

навершшя астрального силуету

ТИП: **зоря**

увінчання є спрощеними варіантами зображення херувимів (Табл. 7).

Простір літургії Слова, на відміну від простору літургії Євхаристії, не локалізується суцільно, а дещо розосереджений в інтер'єрі. Низка типологічних груп конструкцій та предметів, що належать цьому простору, формують пластику нартекса, трансепта й притвора: *іконостас*, *казальниця (амвон)*, *тетрапод*, *лави*, *кліроси*, у виняткових випадках — *орган* (або у притворі), функція якого в адаптованій з костелу церкви обмежена до зразка історико-культурного твору. До цього ж простору належить також *аналой*, який може бути не лише у цих частинах приміщення, а й у пресвітеріумі на престолі чи біля нього, на хорах, в екзонартексі.

Складна архітектонічна конструкція — *іконостас*, що є ілюстрованим Словом, й задіяна у літургії, тісно пов'язана з періодами існування й зміни європейських стилів, згідно з історичним розвитком простору церкви. Іконостас найдоцільніше групується стосовно кількості його ярусів (чинів). Тому вівтарну перегородку розрізняють як *однорядну*, *дворядну*, *трирядну*, *чотирирядну* та *п'ятирядну*. Поясні (горизонтальні) членування-реєстри називають відносно тематики зображуваного в кожному ряді: *намісний* (Христос-Пантократор та Одигітрія) з *пределлами*; *празнич-*

Таблиця 8. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

іконостас (вівтарна перегородка)

[за зональним поділом: простір літургії Слова]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):
рухомо-нерухомиї]

[за ярусами (рядами, чинами)]

ТИП: одноярусний

ТИП: двоярусний

ТИП: трьохярусний

ТИП: чотирьохярусний

ТИП: п'ятиярусний

[за іконографічною програмою]

ТИП: намісний з пределлами

ТИП: празничний (празничковий)

ТИП: апостольський

ТИП: пророчий

ТИП: праотців

ТИП: Господній (Страстний)

ТИП: євангельський

ТИП: Богородичний

ний; апостольський; пророчий (може бути з Пристоячими). Верхній, п'ятий ярус, що зветься рядом праотців, явище досить рідкісне і властиве радше російським православним церквам. Проте інколи трапляються перегородки вівтаря із рядами Господнім (переважно Страсті Христові, тому — Страстний), євангельським (події, почерпнуті з Нового Завіту), Богородичним (земне життя Марії). Однак вони зазвичай розміщуються над намісним рядом й нижче Розп'яття, що увінчує іконостаси більшості церков. Винятком становлять храми Воскресіння Христового, тоді — конструкцію системи ікон завершує хрест без Месії, Діви Марії й Івана Богослова.

Компонування ікон основної вертикальної осі іконостаса, що стосується винятково Христа, може також варіюватись й у нижчих регістрах. Зокрема, над царськими вратами розміщують «Тайну Вечерю» або «Спаса Нерукотворного» («Плат Вероніки»), або «Плащаницю» («Покладення до Гробу» з однофігурним сюжетом — Ісусом). Празничний чи апостольський ряди фланкують центральну ікону Деїсиса (варіант — «Спас у Славі»): з Христом-Царем в архієрейському облаченні, Який оточений Богородицею, Іваном Хрестителем у благальних позах й, інколи, ангельськими чинами. У такому випадку ряд з цією іконою називають деїсисним.

Композиційні схеми іконостаса з огляду на їх пластично-просторового рішення, зокрема й отворів у ньому — лише під аркою притвору або на бічних стінах трансепта чи підкупольних парусів, — є унікальними у кожній церкві (Табл. 8).

Типологічну групу **проповідальниці (казальниці, амвона)**, яка характерна насамперед для чинних українських церков, що визнають папський престол, чи храмів, які належать тепер православним Церквам, але первісне їх призначення було для греко-католицьких парафій, варто вирізняти за конструктивно-пластичними ознаками, — насамперед мовниці. Казальниці, згідно з планом їх підлоги-настилу та парапету, найчастіше поширені у вигляді шести-, восьмикутника, рідше — кола, й нагадують кафедру (трибуну, чашу), на яку ведуть сходи з парапетом. Проте його типологічною відміною може бути настінна конструкція — балкон, кріплення лише до стіни, а у нижній його частині звисає рослинний мотив (шишка піннісосни, виноградне гроно тощо). Інші амвони опираються на колону чи стовпець, що кріплені до долівки, відтак означені наземними. Третій (рідкісний) тип проповідальниці трапляється у вигляді водного транспорту — човна, тому вирізняють як човниковидну конструкцію. Четвертий тип пластично вирішений у вигляді печери схимника, тому умовно названо амвоном-келією. Окрім того, варто наголосити, що не усі казальниці диспонує заплічком, або ще й дашком-балдахіном над мовницею, що збагачує типологію казальниці у її градації (Табл. 9).

Рухома або, в окремих випадках, нерухома конструкція-підставка для ікон, хрестів, церковних книг — **аналой (аналогій, аналогіон, налой, поставець, стоянець)** у художній системі церковного облаштування є найчисельнішою типологічною групою [7; 9; 13; 17; 22]. Такі предмети є повністю дерев'яні або окремі їх деталі виготовлені з інших матеріалів (тканини, шкіри).

Стационарні підставки-пульпіти інколи є частиною більшої нерухокої конструкції церковного інтер'єру, тобто відомі типи: *аналої казальниці та аналої хорів*. Такою підставкою є похила дощечка з тримачем зі зворотнього боку.

Тумбовидну конструкцію для покладення на неї ікон й їх вшанування (адорації), згідно з її конструктивними особливостями, розрізняють за кількома типами. Тектонічно найпростішою є підставка у вигляді пара-

Таблиця 9. Обладнання літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

проповідальниця (казальниця, амвон)

[за зональним поділом: простір літургії Слова]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності): нерухомий (стаціонарний)]

[за конструктивно-тектонічними ознаками]

ТИП: кафедра (трибуна, чаша)

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: настінна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

настінна з заплічком

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

настінна з заплічком та балдахіном

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: наземна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: наземна

з заплічком

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: наземна

з заплічком та балдахіном

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

човниковидна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: настінна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: настінна

з заплічком

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: настінна

з заплічком та балдахіном

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: наземна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: наземна

з заплічком

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА: наземна

з заплічком та балдахіном

ТИП: амвон-келія

лелеп'єда із скісною гранею-стілницею. У церквах Північної Буковини поширений столярний виріб із невеликою вертикальною стінкою-ретабулумом, що становить його типологічну відміну [1]⁵.

Подібний до цього, але конструктивно складніший з боків, тобто із шестигранними площинами, є призмovidний аналой. Для прикладу, конструктивно розвиненим є аналой зі с. Селятин Путильського району Чернівецької обл., на похилій площині якого розміщено сюжет «Різдво Пресвятої Богородиці» (частково знищене) [3]⁶. Іншим прикладом

⁵ Аналой церков с. Чуньків, Погорілівка, Вікно, Мосорівка, Самушин Заставнівського р-ну, Виженка Вижницького р-ну, Довгопілля, Усть-Путила, Яблуниця Путильського р-ну Чернівецької обл. та ін.

⁶ Тектоніка його настільки оригінальна, що очевидно більше не зустрічається у церквах західних областей України. У плані неправильного шестигранника тумбовидну конструкцію завершує балдахін із хрестом (що повторює

призмovidного стоянця — аж з восьмигранними боковинами, може бути конструкція XVIII ст. з Білоцерківського краєзнавчого музею, що доводить про географічно широке побутування такого типу аналая в українських церквах [18, с. 312]⁷.

Особливий стоянець, на який кладуть зображення Нерукотворного Спаса для вшанування вірними, відомий як *проскинетаріон*, хоча конструктивно не різниться від попередніх.

Іншим видом аналая, який подекуди називають «клірос» — від назви місця у церкві, з якого церковнослужителі читають богослужбові книги [1]⁸, є вузька шафка з глухими стінками і поличкою (або поличками) для книг, завершена дво-, чотирисхилим верхом-стілницею (*пюпітром* чи *пультитом*, *пультотом*), яка рухома завдяки опорі-стрижневій. В одиничних випадках трапляється *аналой-клірос* з висувним свічником, що зближує цю конструкцію до простору Світла.

Переважно тумбовидні аналої, як і подібні кліроси, з тильного фасаду мають дверцята з поличкою чи без неї для переховування книг або іншого церковного інвентаря. Іншим варіантом зберігання речей у них є місткості у вигляді шухлядки [3]⁹.

Одночасно із такими типологічними підгрупами аналоїв побутують і легші, зручніші для перенесення — *переносні наземні*. В їх конструкції є похила стільниця із дощечкою-тримачем; опора; одна або кілька ніжок чи округла, багатокутна підставка. Додатковими елементами тут можуть бути відкриті полички для книг. Для вибору оптимальної висоти пюпітра застосовуються фіксатори з отворами в опорі.

До *переносних наземних* аналоїв належить конструкція, основою якої є *рухомі Х-подібні* ніжки, з'єднані посередині стержнем. До них внизу кріплять дощаті підставки, вгорі — планки, сполучені міцною тканиною,

аналогічні абриси нижньої частини в горизонтальній проекції), який опирається на дві опори, профільовані з одного боку у вигляді лука.

⁷ Проскинетаріон (з гр. «проскинесіс», «проскинеза») — «складання поклонів», «клякання», призначений для адорації християнами Нерукотворного Спаса.

⁸ Наприклад, два шафковидні аналої зафіксовано у церкві с. Яворів (виготовлений 1975 р. народним майстром Місяйлом Михайлом Олексійовичем 1931 р. н.) та на дзвіниці церкви с. Ужок.

⁹ Несподіваною знахідкою виявився напис на боковині шухляди аналая церкви с. Усть-Путила. На ньому написано олівцем «І. Нгугогоч», що є, очевидно, прізвищем майстра виробу.

рідше — шкірою, на яку кладуть священні предмети, що дає можливість у потребі розкласти і скласти аналої. Стільниця може бути *незмінного вигляду* та *трансформаційна (складана)*, тобто здатна рухатись відносно осі-стрижня подібно Х-видним ніжкам.

Окремим типом *переносного незмінного* у формі аналоя та з Х-видною конструкцією ніжок, з'єднаних пронижками внизу та похилим *незмінним пюпітром* вгорі, є виріб першої третини ХХ ст., виявлений у церкві с. Костринська Розтока [1]¹⁰. Подібний переносний аналої з перехресними ніжками, однак рухомими, що дає змогу його вирізнити як інший тип — *складаний*, тобто зі змінним пюпітром є у церкві с. Гусний [1]¹¹.

Прикладом перехідної, *комбінованої* типологічної підгрупи є конструкція другої половини ХІХ ст., яка зберігається у дзвіниці-музеї с. Ясениця Замкова [1]¹². В її основі — чотириніжкова хрестовина, яка дзеркально повторюється як кронштейни стільниці. Особливістю останньої є поєднання стаціонарної частини у вигляді широкої рами із рухомою центральною, яка може бути похилим пюпітром або утворювати з рамою суцільну горизонтальну поверхню.

Інший аналої за формою та розмірами конструкції для книг відносно невеликий, тому називають його *портативним* або *напрестольним (лекторіумом)* [22, с. 270—273], оскільки такий аналої слугує підставкою для Євангелія на головному престолі. Не громіздкий пюпітр, похилу площину якого підтримують тримачі, зафіксовані у пазах двох рейок, або ніжки, виник у ХІІІ ст. для латинських храмів, повністю замінивши у ХVІ ст. гаптовану і оздоблену китицями подушку для літургійних книг. Вівтарний аналої такого виду у церквах зустрічається досить рідко (церква св. арх. Михаїла 1866 р. с. Кізілів Буського р-ну). Подібні переносні, але ті, що не складають-

ся, так звані *настільні аналої*, використовують у ризницях, на хорах, приватних каплицях [1]¹³.

У переносних *одноніжкових* аналоях основа буває у вигляді точеного *круга* чи *пірамідального квадрата* (с. Сянки, 1990-ті рр., розміщено у наві; друга половина ХХ ст. для Євангелія, розміщено біля престоло) або основою-опертям є *тринога* (с. Костринська Розтока, 1970-ті рр., знайдений на горіщі дзвіниці над бабинцем; с. Вишка, кінець ХХ — початок ХХІ ст., для Євангелія, розміщено біля престоло (тринога — металева); інший — середина ХХ ст., розміщено у наві) [3]¹⁴.

Кількісно більше є аналоїв з *двома ніжками* із основою-п'ятами різної ширини, яких з'єднують одна—три пронижки. Верхньою частиною є односкілі пюпітри з планками-тримачами для книг [1]¹⁵. Різновидом двоножкових аналоїв є подібні, однак різняться від попередніх пристроєм-дощечкою або планкою, яка уможливає регулювати висоту й нахил площини пюпітра: *із регулятором* [1]¹⁶.

В останні десятиліття з'явилися аналої, конструкцію яких складають *чотири ніжки*, кріплені по кутах пю-

¹³ У музеї Ясениці Замкової зберігаються два аналої напрестольного типу, один стаціонарної конструкції, інший — рухомої. Такі ж аналої знайдено на дзвіниці с. Ботелка Вишня.

¹⁴ Досить оригінально намічений один з аналоїв із анаграмами «М. Т.», вишитою на полотні пюпітра, та вирізьбленими «ВТ» з приписом «гр.-кат.» на його опорі. Треба гадати, що ініціали вказують на жертводавців предмета для церкви Різдва Пресвятої Богородиці ХVІІ ст. с. Селятин Путильського р-ну, яка у довоєнний період була греко-католицькою. Отож, виготовлення цього аналоя варто датувати 1930-ми роками.

¹⁵ Такі аналої існують у церквах с. Морозовичі (друга пол. ХХ ст., висота конструкції 124 см, довжина п'яти 48 см), Тисовиця (1950—1960-ті рр.; висота ніжки 142 см, довжина п'яти 42 см, його ширина 53 см; тепер зберігається у дзвіниці), Ботелка Нижня (напис з нижнього боку пюпітра: «1938 р. Затварницький Олександр з Нижньої Ботелки, переробив Калинич Іван Степанович у 1971 р.»; у цьому ж храмі є аналої з геометричною різьбою для вшанування ікон з написом про офіру: «1978, 19/4 Марія М»), Сухий (перша половина ХХ ст.), Стужиця Нова (1990-ті рр., у святилиці), Стужиця Стара (середина ХХ ст.). На Чернівецьчині двоножкові аналої є у храмах сіл Веренчанка, Баламутівка, Мосорівка, Заставнівського р-ну, Вороновиця, Бернове Кельменецького р-ну, Топорівці Новоселицького р-ну, Виженка, Усть-Путила, Довгопілля, Яблуниця Путильського р-ну та ін.

¹⁶ Такі конструкції виявлено у церквах с. Розлуч (середина ХХ ст.) й Соснівка (перша третина ХХ ст.).

¹⁰ Церква Арх. Михаїла 1909 р. с. Яворів Турківського р-ну Львівської обл. На тильному боці пюпітра зберігся напис: «Pochanicz Janos — Melnik Rasztaka».

¹¹ Витесаний, ймовірно, у середині ХХ ст., становить дерев'яний каркас з ніжок, пронижок та стержня, завдяки якому предмет можна скласти, а опертям для книги слугує шмат домотканого полотна, яке при складанні аналоя легко згинається.

¹² Інформатор про облаштування церкви Михаїла 1903 р. побудови (проект архітектора Василя Нагірного, майстер Василь Марків) — місцевий парох о. Ярослав Грица, 1958 р. н.

Таблиця 10. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

аналой (аналогій, аналогіон, налой, поставець, стоянець)

[за зональним поділом: простір літургії Євхаристії, простір літургії Слова, простір Таїнства Сповіді та покути, адораційно-меморіальний простір]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності): нерухомий (стаціонарний)]

[за конструктивно-тектонічними ознаками]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **стаціонарна підставка-пульпіт парапету**

ТИП: **аналой казальниці**

ТИП: **аналой хорів**

[за ознаками можливості переміщення (мобільності): рухомий]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **стаціонарна**

тумбоподібна

ТИП: **паралелепіед без стінки-ретабулума**

ТИП: **паралелепіед зі стінкою-ретабулумом**

ТИП: **призмоподібний без балдахіна**

ТИП: **призмоподібний з балдахіном**

ТИП: **проскинетаріон (для Спаса Нерукотворного)**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **клірос**

ТИП: **з двохсилим попітром (пульпітом, пультом)**

ТИП: **з чотирисхилим попітром**

(пульпітом, пультом)

ТИП: **з висувним свічником**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **переносний наземний**

ТИП: **переносний з рухомими Х-подібними**

ніжками та незмінним попітром

ТИП: **переносний з рухомими Х-подібними**

ніжками та трансформаційним

(складаним) попітром

ТИП: **переносний з нерухомими Х-подібними**

ніжками та незмінним попітром

ТИП: **переносний з нерухомими Х-подібними**

ніжками та змінним попітром

ТИП: **переносний одностовпковий**

з основою-кругом

ТИП: **переносний одностовпковий**

з основою-квадратом

ТИП: **переносний одностовпковий**

з основою-триногою

ТИП: **переносний двостовпковий**

з незмінним попітром

ТИП: **переносний двостовпковий**

з регулятором попітра

ТИП: **переносний чотириніжковий**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **комбінований** (нерухомо-рухомий) — зі стаціонарною основою та з регульованим попітром

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА: **портативний**

ТИП: **напрестольний лекторіум незмінної конструкції (не складаний)**

ТИП: **напрестольний лекторіум рухомий (складаний)**

ТИП: **настільний незмінної конструкції (не складаний)**

ТИП: **настільний рухомий (складаний)**

пітра, а її міцність забезпечують проніжки (с. Морозовичі, аналой у святилиці для Євангелія) (Табл. 10).

До аналоїв як типологічної групи церковного обладнання близькі за призначенням й **тетраподи**. В інтер'єрі наві бувають двох типологічних підгруп: у вигляді *саркофага* (церкви с. Морозовичі, Розлуч, Ботелка Вижня, Ясениця Замкова) або *столика* (церкви с. Сіль, Вишка).

Саркофагоподібні тетраподи різняться за типами: *тумбовидний* паралелепіед; близький до попереднього, однак зі *скісною стільницею* (додатково може висуватись поличка для литійника, який використовують під час Всеношної богослужби); зі *скісними* або *опуклими боковинами*, що силуетом найбільше зближують до саркофага.

Проміжним типом між тетраподами у вигляді саркофага й столика є *столік-саркофаг*, який, наприклад, змайстрований у кінці ХХ — на початку ХХІ ст. і встановлений у церкві с. Ужок. До його хвилясто профільованих у нижній частині боків прикріплені мальовані на полотні образи, зокрема «Різдво Господнє», «Юрій-Змієборець».

Столиковидні тетраподи є двоякі — з *чотирма ніжками* й *проніжками* між ними (церква с. Сіль) та *двома ніжками* із п'ятами і однією *проніжкою* (церква с. Вишка).

Незвично вирішено конструкцію тетрапода у церкві св. ап. Івана Богослова 1827 р. в с. Вікно Заставнівського р-ну Чернівецької обл. [5]. Його виготовлено на замовлення, згідно пояснень місцевого пароха, навмисне зі скляними боками, щоб вірні підходили з більшою обережністю до вшанування ікони, яка розміщена на конструкції (Табл. 11).

До простору літургії Слова варто віднести **церковні лави**, оскільки, як і казальниця, з якої проголошується проповідь, такі конструкції для сидіння найактивніше використовуються парафіянами під час виголошення ієреєм Слова Божого. А також до цього простору належать інші конструкції для сидіння — *сталі*, призначені для духовенства, яке засідає у пресвітеріумі під час молитов, або під час важливих церковних зібрань, зокрема соборів. Сталі

Таблиця 11. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

тетрапод

[за зональним поділом: простір літургії Слова]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):
рухомо-нерухомий (відносно рухомий)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за конструктивно-тектонічними ознаками]

саркофаг

ТИП: **тумбовидний паралелепіпед
зі скісною стільницею** (додатково може
висуватись поличка для литійника,
використовуваного під час
Всеношної богослужби)

ТИП: **тумбовидний паралелепіпед
зі скісними або опуклими боковинами**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за конструктивно-тектонічними ознаками]

столик

ТИП: **двоніжковий**

ТИП: **чотириніжковий**

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за конструктивно-тектонічними ознаками]

столик-саркофаг

ТИП: **з двосхилим пюпітром**

ТИП: **з чотирисхилим пюпітром**

бувають *однорядними* та з *рядами* більшої кількості. В апсиді поряд із сідалищем розташовують *сопRESTOЛІЯ*, які виготовляють цільними конструкціями, або тут розміщують звичайні меблі для сидіння. Подібні троновидні крісла зустрічаються у трансепті.

Церковними лавами часто облаштовують, окрім середнього нартекса, бокові частини храму — трансепт або крилоси (кліроси). *Кліросом* (*крилосом*) називають також розвинену конструкцію, якою є вузький столик із похилою стільницею й тримачем із нижнього боку для книг, сидіння-лава, яку ставлять окремо або вона з'єднана зі столиком горизонтальними брусками. Розміщують обабіч іконостаса або відмежовують декоративною огорожею (інколи балюстрадою) на підвищеннях у трансепті, що притаманно для православних церков [19, с. 74]. *Кліросом* називається один із різновидів аналога шафкоподібної конструкції з похилими верхами для церковних книг.

Відмінність між лавами вбачається в окремих конструктивних елементах, габаритах та кількості рядів: *одно-*, *дво-*, *три-*, й *багаторядні*, без або із опер-

тям та зашивкою полиці для книг; з додатковими пюпітрами із тримачами та ін.

У бокових навах можна побачити *сидіння-«седілії»* (*стасидії*), за тектонікою аналогічні з архієрейськими тронами, однак встановлені по периметру стін, що уподібнює їх до вітварних сопрестолій.

Трапляються в церквах сидіння для парафіян, які раніше використовувались для облаштуванням костелу, та столярні конструкції, не властиві для решти храмів¹⁷. Найпростіша конструкція подібна до аналогічних меблів жител: дошки-сидіння прикріплені щонайменше дві опори — *хатні лави* без спинок. Тепер їх ставлять або вздовж стін нави для сидіння старших осіб, або рядами з вільним проходом по головній осі храму для усіх парафіян, що свідчить про вплив латинського обряду, оскільки у православних церквах загалом не прийнято сидіти під час богослужіння.

Вирізняється давній тип лав із ажурно різьбленою *перекидною спинкою*, рухомою завдяки шарнірному кріпленню до сидіння. Вони появились в період розквіту готики і ставились біля каміна, згодом їх стали використовувати у храмах, про що свідчать збережені ще досі лави у волинських та закарпатських церквах [12]¹⁸.

У храмах західного обряду інколи передбачені невеликих розмірів *лави для дітей* у передвітварній частині храму, а у церквах загалом такі конструкції відсутні [24, с. 117—118].

Через малу площу нави у церкві с. Гусний лаву для парафіян вирішено у досить оригінальний спосіб: до стіни переходу між бабинцем та нефом скобами прикріплена *дошка-сидіння*, яку при потребі можна підняти і притулити до стіни (Табл. 12).

¹⁷ Так, наприклад, незвичке як для церкви сидіння є у с. Розлуч Турківського району Львівської області: у притворі храму біля південної стіни встановлено лаву, очевидно, перенесену із напівзруйнованого неоготичного дерев'яного костелу цього ж села. У с. Костринська Розтока в середині ХХ ст. місцеві умільці змайстрували для церкви облаштування іншого виду — два ослінчики, які опираються відповідно на три та чотири ніжки, а їх сидіння по кутах заокруглені. На хорах церкви с. Стара Стужиця знаходиться лаву, виготовлена народним майстром на початку ХХ ст. Її опертя та підлокітники оздоблені профілюванням з хвилястими вирізами, а п'яти, на які опираються чотири ніжки, для міцності конструкції з'єднані дошкою.

¹⁸ Наприклад, стасидії — лави для старих і поважних громадян у церкві св. Миколая Чудотворця XV—XVIII ст. с. Колодне Тячівського р-ну на Закарпатті.

Таблиця 12. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

церковна лава

[за зональним поділом: простір літургії Слова]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):

нерухома (стаціонарна)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за конструктивно-тектонічними ознаками та уточненим призначенням]

для духовенства

ТИП: **сталі однорядні**

ТИП: **сталі багаторядні**

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):

рухома-нерухома (відносно рухома)]

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за конструктивно-тектонічними ознаками та уточненим призначенням]

для церковної прислуги (дяка) — клірос (кріос)

ТИП: **клірос** (зі спинкою; стільницею для книг; сидіння із опорами-підлокітниками; дошкою для клякання)

[за кількістю рядів]

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

однорядний

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

дворядний

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

трирядний

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

багаторядний

ТИПОЛОГІЧНА ПІДГРУПА:

[за конструктивно-тектонічними ознаками та уточненим призначенням]

для парафіян

ТИП: **кліросовидна лава** (зі спинкою; стільницею для книг; сидіння із опорами-підлокітниками; дошкою для клякання)

[за кількістю рядів]

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

однорядна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

дворядна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

трирядна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

багаторядна

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):

рухома]

ТИП: **лава хатня**

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

лава конструктивно незмінна

ТИПОЛОГІЧНА ВІДМІНА:

відкидна дошка-сидіння

ТИП: **лава із перекидною спинкою**

ТИП:

[за уточненим призначенням]

для дітей (лавочка, ослінчик)

До простору Літургії Слова належить **схола** («хор музичний» [23, с. 411]) з **органом** — духовим музичним інструментом у вигляді складної конструкції, з якого під час богослужінь латинського обряду прославляють Творця і Його творіння. Такі духові інструменти для музичного супроводу богослужб західного обряду (меси), інколи розміщують біля входу у наву чи біля пресвітерію.

Схола з органом у церквах явище вкрай рідкісне. На території сучасної України вони збережені лише у церквах, що раніше були костелами (наприклад, у Львові — у церкві св. Андрія, колишньому костелі бернардинів) та у церкві Успіння Пресвятої Богородиці с. Пробіжна Чортківського р-ну Тернопільської обл., також колишньому храмі східного обряду [25]. Орган є в протестантських храмах та римо-католицьких костелах. Ці музичні інструменти стали використовувати в уніатських церквах, переважно у містах, хоча в ухвалях Синоду у Замостю 1720 р. органи не згадуються взагалі [20, с. 47; 21, с. 351]. «Пособоровий костел» у 1960-х рр. ліквідував вимогу щодо розміщення над притвором музичного хору, який тепер знаходиться у наві серед вірних, на підвищенні біля вівтаря або, навіть, над ним на вищому ярусі, що уподібнює таке планування до молитовних домів окремих протестантських течій [20, с. 47]. Відносно розташування церковного органу, розрізняють *схоли: притвору, вівтарну та надвівтарну* (Табл. 13).

Отже, типологія дерев'яних літургійно-богослужбових предметів базується на синтезі кількох їх ознак. Основною ознакою є утилітарність (функція) предмета, яка обумовлює розташування його у просторі храму. Ознака транспортабельності (можливості переміщення) чи навпаки — стаціонарності продиктована як функцією, так і габаритом конструкції. Призначення кожного предмета облаштування впродовж історії християнства сформувало їх топографію (місце розташування) у церковному інтер'єрі, відповідно утворивши локальні простори (зони) інтер'єру, задіяні у богослужіннях та для інших потреб. Конструктивні (тектонічні) характеристики є залежними

Таблиця 13. Обладнання
літургійно-богослужбових просторів

ТИПОЛОГІЧНА ГРУПА:

[за призначенням]

схола з органом (музичний хор)

[за зональним поділом: простір літургії Слова]

[за ознаками можливості переміщення (мобільності):
нерухома (стаціонарна)]

ТИП: **схола притвора**

ТИП: **схола вітгаря**

ТИП: **схола надвітарна**

від призначення, матеріалу, технік його обробки, що у комплексі впливає на ступінь їх переміщення.

Тип є основним зразком (моделлю) системи об'єктів дерев'яного церковного обладнання. Предмети групують на основі обраної моделі. Її може бути кількісно більше, аніж одна, тому в умовно прийнятій градації введено типологічну відміну. Серед простору літургії Євхаристії розгалуженою типологією диспонує престол, дарохранильний кивот, проскомидійник, децю меншою — процесійний хрест, горне місце, запрестольна ікона та рипіда. Найчисельніші типи цього простору має благословенний (цілувальний, ручний) хрест, оскільки до уваги впорядкування типології взято специфічну ознаку цього предмета — хрестографему. У просторі літургії Слова кількісним розмаїттям типів вирізняються аналой та іконостас, меншою мірою — казальниця, тетрапод.

Пропонована частина типології художнього обладнання українського храму в межах опрацьованого автором матеріалу охоплює розмаїття виробів (окрім окладів Євангелія), які стосуються дерев'яних конструкцій літургійно-богослужбових просторів, містять ознаки декору та оптимально відповідають взірцеві типу. Водночас, автор не виключає певних корективів щодо вдосконалення пропонованої системи типів художніх виробів з дерева церковного призначення. Це пов'язано з об'єктивною причиною, яка полягає в еволюційному принципі людської життєдіяльності, що є неминучим і властивим усім її галузям, зокрема і у творчості. Розвиток у своїй циклічності завжди несе інноваційний поступ. Тому декор і тектоніка церковних виробів, які формують простори літургії Євхаристії та Слова, є більш відкритими до художніх нововведень у порівнянні з нерухомими архітектурними конструкціями інтер'єру. Відтак на уточнення типології можуть вплинути маловідомі твори художнього

деревообробництва, виявлені у часі мистецтвознавчих експедицій та інших наукових розвідках.

1. Болюк О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Бойківщину (Самбірський, Старосамбірський, Турківський р-ни Львівської обл.) й Закарпаття (Великобережнівський, Перечинський р-ни Закарпатської обл. у 2005 році (3 серпня — 17 серпня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] // Архів відділу народного мистецтва ІН Національної академії наук України. — Львів.
2. Болюк О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Бойківщину й Підгір'я (Самбірський та Старосамбірський р-ни Львівської обл.) у 2006 році (25 серпня — 5 вересня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] // Архів відділу народного мистецтва Національної академії наук України. — Львів.
3. Болюк О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Буковинську Гуцульщину (Вижницький, Путильський р-ни Чернівецької обл.) у 2008 році (10—22 червня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] // Архів відділу народного мистецтва ІН Національної академії наук України. — Львів.
4. Болюк О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Закарпатську Бойківщину (Воловецький, Міжгірський р-ни Закарпатської обл.) у 2009 році (14—27 серпня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] // Архів відділу народного мистецтва ІН Національної академії наук України. — Львів.
5. Болюк О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Північну Буковину (Заставнівський, Хотинський, Кельменецький р-ни Чернівецької обл.) у 2007 році (21 червня — 2 липня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] // Архів відділу народного мистецтва ІН Національної академії наук України. — Львів.
6. Болюк О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Рівненське Полісся (Костопільський, Березнівський, Сарненський, Дубровицький та Зарічненський р-ни Рівненської обл.) у 2010 році (26 травня — 6 червня): народна архітектура та

- дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] // Архів відділу народного мистецтва ІН Національної академії наук України. — Львів.
7. Болюк О. Аналої і тетраподи українських церков (за матеріалами мистецтвознавчої експедиції на Бойківщину 2005 року) / Олег Болюк // Мистецтвознавство '06. — Львів : СКІМ, 2006. — С. 25—37.
 8. Болюк О. Ківорії українських церков: знахідки мистецтвознавчих експедицій / Олег Болюк // Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП «Апологет». Матеріали I Міжнародної наукової конференції «Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво». — Львів, 2009. — № 1—4 (16—19). — С. 208—213.
 9. Болюк О. Конструкції для ікон, хрестів, церковних книг Північної Буковини / Олег Болюк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв [Текст]: зб. наук. пр. / за ред. Даниленка В.Я. — Х. : ХДАДМ, 2009. — С. 3—10.
 10. Болюк Олег. Основи систематизації дерев'яного облаштування та архітектурні елементи інтер'єру церков / Олег Болюк // Народознавчі зошити. — 2011. — Ч. 4 (100). — С. 671—679.
 11. Болюк О. Проскомидійник / Олег Болюк // Мала ілюстрована енциклопедія українського народознавства / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. Степан Павлюка. — Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2007. — С. 487.
 12. Логвин Г.Н. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки / Григорій Никонович Логвин. — К. : Мистецтво, 1968. — 463 с.
 13. Любачівський М.І. Літургіка: храм—посуди—ризидзвони—мощі—образи, книги церковні-церковний спів / Мирослав Іван Любачівський : в 2-х ч. — Ч. I. — Рим, 1990. — 89 с.
 14. Моздир М. Експедиція на Закарпаття 1995 року / Микола Іванович Моздир // Народознавчі зошити. — 1998. — Ч. 1. — С. 38—49.
 15. М. С. Жертовник / Михайло Станкевич // Словник українського сакрального мистецтва / за наук. ред. чл.-кор. АМ України Михайла Станкевича. — Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2006. — С. 98.
 16. Пуряєва Н. Жертовник / Наталія Пуряєва // Словник церковно-обрядової термінології. — Львів : Монастир Монахів Студитського Уставу ; Видавничий відділ «Свічадо», 2001. — С. 54.
 17. Соловій М.М. Літургіка для українських католицьких шкіл / М.М. Соловій : в 2 ч. — Ч. 1. Святі речі. — Торонто, 1959. — 87 с.
 18. Станкевич М.Є. Українське художнє дерево XVI—XX ст. / Михайло Євстахійович Станкевич. — Львів : Афіша, 2002. — 479 с.
 19. Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. — К. : Будівельник, 1976. — 334 с.
 20. Bogdan Mirosław. Ołtarz — centrum przestrzeni sakralnej. Według prawa Liturgii Posoborowej: [praca doktorska] / Mirosław Bogdan. — S. I. : s. n., 1994. — 148 s.
 21. Kowalczyk Jerzy. Latynizacja i okcydentacja architektury greckokatolickiej w XVIII wieku / Jerzy Kowalczyk // Biuletyn Historii Sztuki. — Warszawa : Instytut Sztuki PAN, 1980. — . Nr. ¾. — S. 348—351.
 22. Montevercchi B. Supplettille ecclesiastica I. 4. Dizionario terminologici / B. Montevercchi, Vasco Rocca S. — Centro Di, 1988. — 493 p.
 23. Obmiński Tadeusz. O cerkwiach drewnianych w Galicyi / Tadeusz Obmiński // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. — Tom IX. — Zeszyt III i IV. — Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1914. — S. 399—432.
 24. Zeliński Chwałisław. Sztuka sakralna: Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji Domu Bożego: Podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych / Chwałisław Zeliński. — Poznań ; Warszawa ; Lublin : Księgarnia św. Wojciecha, 1960. — 1004 s.
 25. Інтернет-проект «Органи України» / [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.organy.lviv.ua/cgi-bin/index.cgi>.

Oleh Bolyuk

ON WOODEN EQUIPMENT OF LITURGICAL SPACES IN THE WESTERN UKRAINIAN CHURCHES (PROBLEMS OF TYPOLOGY)

In the article has been presented typology of wooden objects used for equipment of spaces in temple interiors, involved in liturgy and other ceremonies. Attention has been paid to church objects and details adorned by means of plasticity in forms and ornamented with carved decor, colour and gilding.

Keywords: architecture, church, interior arrangement, wood, art, decor.

Олег Болюк

ДЕРЕВ'ЯНЕ ОБОРУДОВАНИЕ ЛИТУРГИЙНО-БОГОСЛУЖЕБНЫХ ПРОСТРАНСТВ ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ХРАМОВ (ВОПРОСЫ ТИПОЛОГИИ)

В статье рассмотрена типология деревянного инвентаря, которым оснащены части храмового интерьера, используемые для литургии и требных обрядов. Обращается внимание на церковные изделия с формально-пластическим и орнаментальным резным декором, на цвет и позолоту плоскостей.

Ключевые слова: архитектура, церковь, интерьер, оборудование, дерево, искусство, декор.